

תחקירים אזרחיים על אירועים בטחוניים וחשאיים - זרקור

אלון ששון, ניקול נגבי, עדי לב¹

בשנים האחרונות מתרחבת התופעה של פירסום תחקירים "מודיעיניים" על ידי גורמים אזרחיים פרטיים סביב אירועים בעלי אופי בטחוני או חשאי. דוגמה עדכנית בולטת הינה התחקיר שפירסמה קבוצת Bellingcat, בו זוהו אנשי ה-FSB שהיו מעורבים בהרעלתו של מנהיג האופוזיציה ברוסיה, אלכסיי נבלאני.²

תחקירים מסוג זה פורסמו גם בעבר, בעיקר על ידי עיתונאים, אך כיום התרחב מעגל העוסקים בכך. ישנה שונות רבה בין התחקירים ובין הגופים החוקרים, מבחינת היקף וסוגי מקורות המידע, כמו גם אופי התוצר (אקדמי, חדשותי, אידיאולוגי). יחד עם זאת, בחינה של מספר דוגמאות עדכניות של תחקירים אלו מעלה מספר מאפיינים משותפים:

1. התחקירים נכתבים ומפורסמים לא רק על ידי עיתונאים, אלא גם על ידי חברות פרטיות, קבוצות של חוקרים ואף חוקרים בודדים.
2. פירסום התחקיר כולל לא רק את תוצריו ומסקנותיו אלא גם פירוט של מקורות המידע, ושל מתודולוגיות בהן נעשה שימוש.
3. מטרת התחקיר הן פיתוח ושיתוף ידע בהקשר אזרחי, ובכלל זה גם מניעים אידיאולוגיים.
4. התחקיר מבוסס על שילוב מקורות מידע מדיסציפלינות שונות, לרבות חומרים שאינם גלויים.
5. ישנו דגש על הנגשה ברורה ואפקטיבית של תוצרי התחקיר, לטובת הרחבת התפוצה.

חלק מהגורמים לריבוי תחקירים מסוג זה הינו ריבוי וגיוון המידע ויכולות העיבוד, שהיו נגישים בעבר רק לגופי מודיעין. באופן ספציפי, בתחום ההגנה בסייבר מתבצעים מזה שנים תחקירים במאפיינים מודיעיניים בעקבת אירועי תקיפה במרחב האזרחי.

קשה למצוא בתחקירים אלו שיטות או מקורות מידע שאינם מוכרים כלל לארגוני המודיעין, עם זאת, ניתן להשתמש בהם בתהליכי למידה בארגונים, כמו גם למספר מטרות אופרטיביות שמפורטות במסמך. אנו ממליצים לעוסקים במודיעין לבחון ולהיעזר בתחקירים אזרחיים למטרות אלו.

¹ אלון ששון הוא עמית מחקר בכיר במכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין. ניקול נגבי ועדי לב הן עוזרות מחקר במכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין.

² Hunting the Hunters: How We Identified Navalny's FSB Stalkers. (2020, December 28). Retrieved January 14, 2021, from <https://www.bellingcat.com/resources/2020/12/14/navalny-fsb-methodology/>

תיאור התופעה

בשנים האחרונות בכלל, ובשנה האחרונה בפרט, הולכת ומתרחבת התופעה של פרסום תחקירים מודיעיניים שבוצעו על ידי גורמים אזרחיים פרטיים סביב אירועים ביטחוניים וחשאיים. דוגמא עדכנית בולטת היא התחקיר של קבוצת Bellingcat שזיהתה את אנשי ה-FSB שהיו מעורבים בהרעלתו של מנהיג האופוזיציה ברוסיה, אלכסיי נבלאני. דוגמא אחרת, שונה למדי ובשלבים מוקדמים הרבה יותר, היא איסוף מידע על מי שהיו מעורבים בהסתערות על בנין הקפיטול בווישינגטון, על ידי ג'ון סקוט ריילטון, חוקר מ-Citizen Lab.³

פירסום תחקירים אודות אירועים בעלי משמעות ביטחונית בכלל, וכאלו הקשורים לפעילות מודיעינית או חשאית בפרט, אינם חדשים.

- ארגוני המודיעין עצמם מבצעים תחקירים כאלו כחלק מתהליכי הפקות לקחים, הן בעקבות פעילות שלהם והן בעקבות אירועים כנגדם. אחת הדוגמאות המוכרות היא מסיבות העיתונאים שקיים מפקד משטרת דובאי, דאחי חלפאן תמים, בעקבות חיסולו של פעיל חמאס מחמוד אל מבחוח, בהן הציג את תוצאות החקירה שהעלתה חשדות כלפי המוסד.⁴
- גם עיתונאים, בדגש על כאלו המתמחים בתחומי הבטחון, פרסמו לא אחת תחקירים מעמיקים על אירועים מודיעיניים בהקשרי ריגול, לחימה, טרור ועוד.

בשנים האחרונות נראה שיש גידול בכמות ובמגוון התחקירים שמבוצעים על ידי גורמים אזרחיים שאינם עיתונאים סביב אירועים דומים, בהם נעשה שימוש בפרקטיקות ובמינוח מהעולם המודיעיני. גם עבור עיתונאים שעושים שימוש בגישה זו – **מדובר במעבר מסיקור האירועים לתחקור שלהם.**

לא ביצענו ניתוח כמותי או סטטיסטי של התופעה, אלא ביקשנו להציג במסמך זה ניתוח איכותני של התופעה ומשמעויות ראשוניות שלה עבור ארגוני המודיעין.

מאפייני התחקירים האזרחיים

התחקירים האזרחיים של אירועים מודיעיניים אינם עשויים מקשה אחת. הם נבדלים זה מזה, לעתים בצורה משמעותית, במגוון מאפיינים, ובראשם מידת העומק המקצועי-מודיעיני שניתן לזהות שלהם. בחלק מהמקרים מדובר במאמרים פופוליסטיים במסווה של תחקיר, אחרים הם ניתוחים שמבוססים על מספר מצומצם של מקורות ללא הצלבה, ויש גם ניתוחי עומק שנפרסים

³ John Scott-Railton,[@jsrailton]. (2021, Jan 7). *WOW: Was there a plan to take hostages? This man is carrying police-style zip-tie handcuffs. And mace(?)* [Tweet]. Twitter.

⁴ James, F. (2010, February 18). *Dubai Police Chief '99%' Sure Israel's Mossad Killed Hamas Militant*. Retrieved January 14, 2021, from https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2010/02/dubai_police_chief_99_sure_mos.html

על פני תקופות ממושכות ומשלבים מקורות מידע גלוי וחשאי כמו גם ניתוחים של מומחים במגוון תחומים או יוצאי גופי מודיעין.

למרות זאת, בהסתכלות רחבה על מספר תחקירים, ניתן לזהות גם מספר מאפיינים משותפים ראויים לציון, כפי שיפורט ויודגם כאן על בסיס מספר דוגמאות עדכניות.

המאפיינים הבולטים של תופעה ייחודית זו, ודוגמאות שלהם, הינם:

- בעוד שבעבר פורסמו תחקירים מסוג זה על ידי ארגוני המודיעין עצמם (למשל בעת חשיפת אירוע חדירה או פעילות עוינת), או על ידי עיתונאים חוקרים, תחקירים אלו **מתפרסמים על ידי גופים פרטיים שאינם בהכרח מתחום התקשורת, קבוצות של חוקרים או חוקרים בודדים.**
 - קבוצת החוקרים Bellingcat, שפירסמה את התחקיר על ניסיון ההתנקשות בנבלני, פועלת מ-2014 וכוללת מספר חוקרים מתנדבים ובמשרה מלאה המתמחים במיצוי מודיעין גלוי (osint) והיא מתמקדת בתחקירים באזורי מלחמה, פגיעה בזכויות אדם ועולם תחתון. התחקיר האמור בוצע בשיתוף עם עיתונאים חוקרים מדר שפיגל, CNN ו-The Insider.
 - האתר Forensic Architecture שפירסם לאחרונה תחקיר פורנזי מרשים על הפיצוץ בנמל בירות⁵ שייך למכון מחקר אזרחי שיושב בלונדון וחוקר הפרות של זכויות אדם כולל אירועי אלימות מצד משטרים, צבאות וגופי אכיפה. הארגון פועל מזה כעשר שנים וחוקר, בין היתר, גם אירועים בשטחי יהודה, שומרון ועזה.
- **המטרות** המוצהרות של תחקירים אלו אינן בהכרח (או רק) הרתעת התוקף, סיכול פעילותו או שיפור המענה המודיעיני, אותן ניתן לראות בתחקירים של ארגוני המודיעין עצמם. מטרת התחקיר כוללות לרוב גם **אג'נדה מוצהרת או משתמעת** של חשיפת עוולות, שיתוף ידע ושיטות עם הציבור ואף יישום של אידיאולוגיה ספציפית כנגד משטר.
 - האתר Forensic Architecture מתאר את הסיבה לתיחקור הפיצוץ בבירות כ"חשיפת האמת מאחורי הפיצוץ וסיוע לנפגעים" בעקבות פניה של גוף תקשורת מצרי וארגון זכויות אדם לבנוני.
 - האתר הישראלי "אינטליטימס", הפיץ לאחרונה ניתוח "צבעוני" משהו של חיסולו של מדען הגרעין האיראני, מחסן פחריזאדה.⁶ האתר מגדיר עצמו כ"זרוע חדשותית למחקרי מודיעין עבור גופי תקשורת". מכך גם נגזר אופי התחקירים שהוא מפרסם.

⁵ THE BEIRUT PORT EXPLOSION. (n.d.). Retrieved January 14, 2021, from <https://forensic-architecture.org/investigation/beirut-port-explosion>

⁶ סולומון, ר. (2020, December 15). חיסול בטהראן: מוסון פאחריזדה Retrieved from <https://intellitimes.co.il/2020/12/15/21/>

- פירסום התחקיר כולל לא רק את תוצאותיו ומסקנותיו אלא כולל גם **פירוט של מקורות המידע ואת מתודולוגיות המחקר**, לפעמים בפירוט רב מאד עד כדי כך שהתחקיר ניתן לשחזור או לשכפול באירועים אחרים.

- תחקיר נסיון ההתנקשות בנבלני הוא דוגמא מאלפת למאפיין זה. בתחקיר מפורטים מאפייני השוק השחור של מידע ברוסיה, מפורטות הנחות עבודה לגבי הקשר בין היעד לבין תוקפיו, מצורפים צילומי מסך של נתוני טיסות, רכב ושיחות ועוד.

FSB Center of Operations, located at Trubetskaya Street 116 in the Moscow suburb of Balashikha

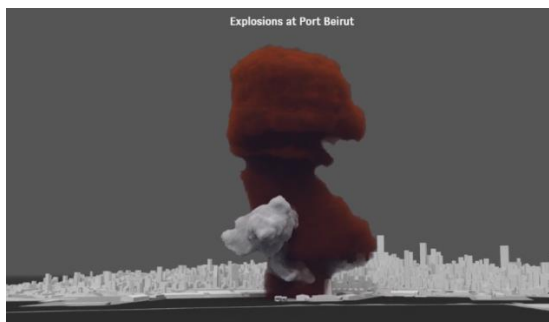
- קשה לקבוע אם הסיבה לכך היא תחושת "חובת ההוכחה" באירועים שבהם לא כל המידע הרצוי נגיש או תוצר של פרקטיקות מהמחקר האקדמי שמסייעות גם במקרים מסוג זה.
- קבוצת סטודנטים לתארים מתקדמים ביקשה לזהות מיקומים אפשריים שבהם יכול להסתתר מנהיג דאע"ש, אבו בכר אלבגדאדי, על סמך ניתוח גיאוגרפי מבוסס מידע גלוי וזיהוי בניינים בהם יעדיף לשהות.⁷
- חריג יחסית מבחינה זו הוא "אינטליימס", שאינו מפרט את רוב הדרכים בהן הגיע למסקנות או את מקורות המידע, מעבר לאזכור עצם קיומם ("אחת המערכות שנחשפו לאחרונה", "מבט על מפת האזור מלמד ש... כדוגמאות לניסוחים מאפיינים).

- התחקירים מציגים רבה גבוהה מאד של **שילוב בין מקורות מידע שונים** מדיסציפלינות שונות, לרבות מקורות שאינם גלויים.

- גיון סקוט ריילטון הפנה את שאלות התחקיר שלו (זהות האנשים, מטרת הגעתם לבניין הקפיטול, מעשיהם במהלך השהות שם) למיקור המונים באמצעות חשבון הטוויטר שלו. המידע שהתקבל שם כולל צילומי וידאו וסטילס של רשתות תקשורת ושל אנשים פרטיים, עדויות של אנשים שזיהו את המשתתפים, הערות של מומחים על אמצעי הלחימה והסמלים שהיו על גופם ועוד.

⁷ Coulthart, S., Maloney, M., & Turley, R. (2020). Where in the World is Baghdadi? Refining a Methodology for Finding National Security Fugitives. *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*, 1-18.

- האתר Bellingcat עשה במהלך התחקיר העמוק לגבי נבלני שימוש בנתונים שרכש בדארקנט לגבי קשרים טלפוניים, איכונים, טיסות, רכבים, תעודות זיהוי ועוד. את הנתונים הללו הצליבו החוקרים עם נתונים גלויים לטובת התחקיר.
- ניתוח הפיצוץ בבירות כלל מספר ניתוחים פורנזיים ייחודיים (שכן זהו אחד מתחומי ההתמחות של האתר). הניתוח כולל עיגון והצלבה של עשרות צילומי וידאו מזירת האירוע על בסיס צורת ההתפשטות של פטריות העשן, ניתוח של חומרי הנפץ המשוערים במחסן על פי מדפס ההדף, רצפי הפיצוצים והתקנים הבינלאומיים לאחסון חומרים מסוכנים ועוד.
- ישנו דגש מובהק גם על **אופן הנגשת תוצרי התחקיר** בצורה ברורה ואטרקטיבית לקהל שאינו בעלי רקע מודיעיני או רקע מקצועי רלוונטי לאירוע הספציפי ולעולם התוכן שלו (טכנולוגי, הנדסי, זירתי וכו').
- דוגמא בולטת של מאפיין זה היא סרטון הוידאו הערוך שמסכם את התחקיר של Forensic Architecture אודות הפיצוץ בנמל בירות באוגוסט 2020. הסרטון מתחיל בהקדמה בת 30 שניות שמציגה בצורה מושכת עין את מטרת התחקיר ואת השיטות המרכזיות בהן נעשה שימוש. הודות לאופי הוויזואלי של סוג התחקיר, כמו גם לאופי המתפתח של הגילוי, תוצאות התחקיר יהיו אטרקטיביות הן לאנשי מקצוע והן לצופה ה"ממוצע" בסרטון. כלל התוצרים נגישים גם באתר Github לטובת ניתוחי המשך של כל מי שירצה בכך.

הדמיית הפיצוץ בבירות על פי תחקיר Forensic Architecture

- דוגמא שונה במעט היא העיצוב החדשותי-דרמטי של תוצרי התחקיר של אינטליטימס, שנועדו להפצה באתרי חדשות וברשתות חברתיות, ולכן שמות דגש על פרסום בסמוך למועד האירוע, על שפה סיפורית ("זהו יום ששי בטהרן והשעה כבר קצת אחרי 15:14 בצהריים") ועל תמונות ערוכות בהתאמה לקהל רחב.

שיחזור זוויות הירי בפח'ריזאדה על פי תחקיר אינטליטימס

סיבות אפשריות להתרחבות התופעה בשנים האחרונות

אחד הגורמים התורמים ביותר להתרחבות של תופעה זו הינו, באופן טבעי, ריבוי המידע המגוון והאיכותי הזמין כיום בכל זירה בזכות ריבוי סנסורים, מאגרי מידע, חברות ואפליקציות שאוספות מידע לצרכים שונים וכו'. מידע זה זמין לא רק לארגוני המודיעין והבטחון באותן זירות, אלא גם לגורמים אזרחיים שיכולים ומעוניינים לעשות בו שימוש.

סיבה שניה עשויה להיות לגיטימציה הולכת וגוברת של אג'נדות אזרחיות, גם במדינות שבהן בעבר היה קשה לפרסם פרטים חסויים על פעילות גופי הבטחון מחד או על מחדליהם מאידך. בהמשך לכך, ניכר כי בחלק מהתחקירים ניתן דגש לצורך בפרסום עובדות בדקות בעידן של בלבול ופוסט אמת.

לצד אלו, יתכן כי השראה מיוחדת לתופעה מגיעה מעולם ההגנה בסייבר, בו מבוצעים כבר שנים תחקירים אזרחיים המבוססים על מתודולוגיות ומינוח מהעולם המודיעיני בעקבות אירועי תקיפה במרחב האזרחי. תחקירים אלו מבוצעים הן לטובת שיפור יכולות ההגנה והן לטובת הוכחת היכולת המקצועית של הגוף המתחקר, תחקירים מסוג זה מבוססים על מידע עשיר שמצוי ברובו אצל גורמים אזרחיים – גופים פרטיים, ספקי תקשורת, חברות הגנה, ארגוני הגנת פרטיות ועוד.

מה יכולים ארגוני המודיעין להפיק מהתופעה

כאמור, זרקור זה לא מתיימר להציג ניתוח כמותני של התופעה. מהדוגמאות שכיסינו באתרים השונים איננו יכולים להצביע על מקורות או שיטות חדשות או לא מוכרות בקהילת המודיעין, שאימוץ שלהם יכול להוות בפני עצמו קפיצת מדרגה ביכולות.

למרות הסתייגות זאת, חלק מהתחקירים מציגים דגשים ייחודיים לגבי השימוש במקורות המידע, או תמהיל ייחודי של הצלבה בין המקורות. בכך הם מהווים המחשה לתרומה פוטנציאלית של חלק מהמקורות הגלויים (דוגמת ריבוי מקורות וידאו או מידע תשתיתי) ושל חלק מהשיטות ה"אזרחיות" (ניתוח אדריכלי, פרופיל גיאוגרפי, הדמיית תלת מימד) גם עבור ניתוח של פרשיות מודיעיניות שהליבה שלהן חשאית.

בהמשך לכך, קריאה או צפיה מושכלת בתחקירים אלו יכולה להוות בפני עצמה נכס משמעותי לגופי בטחון ומודיעין במספר דרכים:

- היכרות עם שיטות איסוף וניתוח חדשות, כמו גם מקורות מידע שלא היו מוכרים להם. רווח זה יכול להיות משמעותי במיוחד כאשר מדובר בשיטות ניתוח מתקדמות שעדין לא נעשה בהן שימוש רב, או כאשר מדובר בזירות פחות מוכרות, בהן מקורות המידע המודיעיניים מצומצמים.
 - גם כאשר כל השיטות והמקורות מוכרים, שיחזור של תחקיר מעין זה או למידה ממנו יכולים להוות מרכיב משמעותי בתכניות הכשרה, הדרכה או סימולציות של גופי מודיעין שונים.
 - העלות הנמוכה של שימוש בתחקיר של אירוע אמיתי יכולה להפוך אותו לאטרקטיבי במיוחד מול זירות, צי"חים או שיטות תחקור שאינם בליבת הצי"ח. באופן קונקרטי זוהי הזדמנות מצוינת להמחיש את הפוטנציאל של המידע הגלוי עבור צי"חים ייחודיים, והוספתו לארגז הכלים.
 - סימלוח של איומי יריב על פעילות הארגונים - הנחת העבודה של הארגונים צריכה להיות שכל פעילות שלהם שתיחשף תתחקר לפחות באותה רמה על ידי יריבים. רווח זה כשלעצמו לא תמיד מהווה מוטיבציה נפרדת, שכן ליריבים מודיעיניים יש יותר כלים לחשוף פעילות מאשר לגוף אזרחי; אבל יריב מודיעיני לא תמיד יחשוף לציבור את כל מה שגילה ואילו תחקירים אלו כן יגיעו בסופו של דבר לעין כל והם מהווים איום מסוג שונה.
 - החוקרים או הארגונים שבהם הם פועלים יכולים להיות (באופן גלוי או בעקיפין) מקורות מידע רלוונטיים אודות אירועים בולטים שארגוני המודיעין מעוניינים לגלות אודותם פרטים נוספים וזו הדרך הנוחה ביותר להגיע אליהם.
 - לחילופין, תחקיר מסוג זה יכול להיות ערוץ טוב ל"הלבנת" מידע שגלוי לארגונים או אפילו ערוץ הונאה באמצעות הדלפת מידע שגוי.
 - ולבסוף, יש לא מעט נקודות שניתן ללמוד מהאופן שבו גוף אזרחי משקיע בצורת ההנגשה של מידע מורכב ומקצועי על מנת שיהיה מובן ואטרקטיבי לקהלים שונים, בעידן של תחרות על זמן וקשב. אין צורך לאמץ את כל הפרקטיקות של הפצה ויראלית ברשתות חברתיות, אך בהחלט ניתן לשדרג תוצרי תחקירים כך שיהיה קל יותר להטמיע את הלקחים שלהם ברחבי הארגון.
- בהתאם, אנו ממליצים לעוסקים במודיעין לקיים חיפוש עיתי אודות מחקרים אזרחיים בתחומים הספציפיים הרלוונטיים להם, לבצע קריאה מושכלת שלהם על פי הצורך וליזום את שיתופי הפעולה עימם בהתאם לדרכים המתוארות במסמך.